

Mateusz Bużowicz

Alibi w procesie amerykańskim

Alibi przypisuje się podobnie rozumienie w systemach prawnych wielu państw. Pojawiają się jednak istotne różnice między problematyką alibi w procedurach państw kontynentu europejskiego, w tym i polskiej procedurze karnej, a procedurach państw systemu *common law*. Na szczególnie zainteresowanie zasługuje w tym wypadku procedura amerykańska.

Tradycyjnie, alibi pojmowane jest jako rozumienie, iż oskarżony (podejrzany) o dokonanie przestępstwa był „gdzie indziej” niż w miejscu popełnienia przestępstwa w czasie, gdy zostało ono dokonane. Alibi należy rozumieć jako „każdy środek dowodowy, świadczących, że podejrzany nie mógł dopuścić się zarzucanego czynu”¹. Podobną interpretację można znaleźć w amerykańskiej literaturze, choć tam występują różnice w na temat poszczególnych elementów definicji. Z jednej strony mówi się o alibi jako dowodzie potwierdzającym nieobecność oskarżonego w czasie i miejscu popełnienia czynu, co uwalnia oskarżonego od zarzutu dokonania przestępstwa². Z drugiej strony zaś nie wystarcza zaprzeczenie, iż oskarżony nie był na miejscu przestępstwa w czasie jego dokonania. Dlatego też oskarżony musi przeprowadzić dowód na to, iż był w innym, określonym miejscu.

Procedura amerykańska odznacza się zupełnie innymi zasadami dotyczącymi problematyki alibi. W Polsce, jak i w innych krajach, alibi należy do elementu taktyki postępowania i poza procesowych działań organów ścigania.

Natomiast w USA, gdzie obok procesu federalnego istnieje proces stanowy, alibi cechuje podejście ściśle formalne. W skrócie można powiedzieć, „(...) iż w naszej praktyce alibi jest kwestią faktu, którego zbadanie leży przede wszystkim w sferze zainteresowania kryminalistyki (...). Natomiast w praktyce amerykańskiej oprócz (...) metody kryminalistyki, jest ono przede wszystkim instytucją prawa karnego

¹ T. Hanausek, *Modus operandi i alibi – ewolucja znaczenia pojęć*, [w:] *Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne*, t. 8, Warszawa 1978, s. 238.

² Por. np. Ch.E. Torcia (ed.), *Wharton's Criminal Evidence*, Vol.I, Rochester–New York–San Francisco 1985, s. 651; R.L. Donigan, E.C. Fisher, R.H. Reeder, R.N. Williams, *The Evidence Handbook*, Evanston 1975, s. 27.

materialnego i procesowego, nauki o dowodach, a nawet prawa konstytucyjnego³.

W prawie amerykańskim obok federalnych przepisów proceduralnych (*Federal Rules of Criminal Procedure*) obowiązują również stanowe przepisy procesowe. W każdym z tych przepisów nieco odmiennie regulowane są unormowania dotyczące alibi. Według reguły *Notice of Alibi*⁴, w ciągu 10 dni od żądania wypowiedzenia się przez oskarżonego powinien on wtedy oskarżycielowi złożyć zawiadomienie o zamiarze ze strategii obrony opartej na alibi. W zawiadomieniu musi podać miejsce, w którym miałby przebywać w czasie zarzucanego mu czynu, przestawić liczbę nazwisk i adresy świadków, na które miałby się powoływać przy ustalaniu swojego alibi. Reguły stanowe różnią się tylko co do treści zawiadomienia i dłuższym bądź krótszym terminem zawiadomienia.

W razie uchybienia wymogowi zgłoszenia przed rozprawą zawiadomienia o tak planowanej obronie następuje z mocy prawa wykluczenie dowodów odnoszących się do alibi. Wobec zaniechania zgłoszenia, sąd może wykluczyć zeznania każdego z niewskazanych świadków, którzy mieliby potwierdzić obecność lub nie na miejscu przestępstwa. Jeżeli jednak oskarżony poda uzasadnienie powodów zaniechania zawiadomienia lub niezgłoszenia świadka, to sąd, dając wiarę wyjaśnieniom, może odstąpić od wykluczenia dowodu potwierdzającego alibi. Wszystkie przepisy stanowe akceptują powyższe sankcje przewidziane za uchybienie wymogowi zawiadomienia. W niektórych stanach natomiast istnieje możliwość wykluczenia nie tylko zeznań świadków, ale co więcej, zeznań samego oskarżonego.

Reguły federalne wskazują, iż to oskarżyciel ma wszcząć całą procedurę. Aby zasada *notice of alibi* zadziałała, musi on zwrócić się do oskarżonego na piśmie z żądaniem przedstawienia mu zawiadomienia o planowanej obronie opartej na alibi, określając datę, czas i miejsce zarzucanego przestępstwa. Prokurator po otrzymaniu zawiadomienia, przekazuje dane o świadkach, których zamierza wezwać do ustalenia obecności na miejscu przestępstwa oraz innych świadków, którzy maja

³ T. Tomaszewski, *Instytucja alibi w prawie amerykańskim*, *Studia Iuridica*, tom XX, 1991, s. 98.

⁴ Federal Rules of Criminal Procedure Amendments Act of 1975, Publ. L. No. 94-64, 93(13), 89 Stat. 370, 372-373 (tekst poprawki włączony do jednolitego tekstu w punkcie 12.1 jako reguła *Notice of Alibi*).

obalić alibi przedstawione przez świadków obrony. Nie wszystkie przepisy stanowe przewidują inicjację procedury przez oskarżyciela, niekiedy przed procesem inicjatywa ta należy do oskarżonego. Sąd Najwyższy USA stwierdził, iż ważne jest, aby nastąpiła wymiana informacji o dowodach między oskarżeniem a obroną⁵.

Intencją powyższego rozwiązania dotyczącego zgłaszania alibi przed procesem miało m.in. być zapobieganie niespodziewanym wezwaniom świadków pod koniec procesu karnego (mogłoby to wywoływać wątpliwości co do intencji obrony), zaoszczędzenie czasu procesu, pieniędzy oraz wzmocnienie zaufania do dowodów potwierdzających taką obronę. To rozwiązanie zapobiegało również bezpodstawnemu uniewinnieniu, gdyż jeżeli nie zostało złożone zawiadomienie o alibi, to oskarżenie nie byłoby w stanie wykryć fałszu bądź poddawać w wątpliwość wiarygodność świadków potwierdzających alibi.

Zasadniczym zarzutem stawianym amerykańskiemu uregulowaniu instytucji alibi jest zarzut łamania konstytucji przez poszczególne wymogi przyjęte w przepisach. Łamanie to może znaleźć wyraz w wyłączeniu z postępowania świadków, mogących potwierdzić alibi oskarżonego, lub w zakazie występowania przez niego jako świadka we własnej sprawie czy też wreszcie w wyłączeniu prawa do niedostarczania dowodów przeciwko sobie. Negatywną ocenę wywołuje żądanie od oskarżonego przedstawienia, jeszcze w fazie przedsądowej, listy świadków, którzy mogą potwierdzić alibi.

Krytycy przyznają, iż ta procedura ułatwia prowadzenie śledztwa prokuratorowi, wychodzi oskarżeniu naprzeciw, pomijając przy tym osobę oskarżonego. Na ten temat wypowiedział się amerykański Sąd Najwyższy. Stwierdził, iż owo żądanie nie narusza gwarancji konstytucyjnych oskarżonego, w tym jego prawa do przedstawienia dowodów w procesie. Reguła alibi ani nie zmusza do podawania alibi na swoją obronę, ani nie ogranicza oskarżonego w zaniechaniu takiej metody obrony, umożliwia jednak ujawnienie intencji użycia alibi na swoją korzyść. Część sędziów, która zgłosiła *votum separatum*, stwierdziła, iż ten wyrok mógłby doprowadzić do wysoce szkodliwych skutków. Orzekli oni, iż zgodnie z *duchem* tego wyroku, można by stwierdzić, że na oskarżonym spoczywa obowiązek pomagania sądowi w swoim skazaniu

⁵ Wardius v. Oregon, 412 U.S. 470 (1973).

(przez dostarczenie zawiadomienia o alibi), przy groźbie kary w razie niespełnienia tego obowiązku. Poza tym, w innej sytuacji znajduje się oskarżony, który musiał wcześniej zdecydować się, czy będzie korzystał z alibi, niż ten, który musi czekać, aż prokurator przedstawi swoje zarzuty, i dopiero wtedy będzie zdecydować się na obronę.

Sędziowie stwierdzili, iż oskarżony nie może wycofać zawiadomienia o skorzystaniu z alibi, kiedy uzna, że rezygnuje z tej formy obrony. Tłumaczy się to tym, iż wtedy pozostawia się w rękach prokuratora cenny materiał dowodowy, w postaci listy świadków, który daje możliwość uzyskania wartościowych informacji.

Dla oskarżonego najważniejszy wydaje się wybór odpowiedniego momentu ujawnienia taktyki obrony, gdyż wraz z rozwojem postępowania będzie poznawał zarzuty podane mu przez oskarżyciela. Dlatego nietrudno stwierdzić, iż ta procedura nie przynosi korzyści oskarżonemu. Przeciwnie, zyskuje na niej oskarżyciel, ponieważ ma dość czasu na przygotowanie się do odparcia tez obrony. Stanowi to widoczne ograniczenie pola manewru oskarżonego w doborze taktyki obronnej, która sprzyja przeciwnikowi procesowemu – oskarżycielowi. Oskarżony odkrywa niejako swoją linię obrony przed ujawnieniem wykazu dowodów przeciwnych, jakimi dysponuje oskarżyciel.

Przez wiele lat sądy amerykańskie zajmowały stanowisko, że sankcja wyłączająca dowody na poparcie alibi w doktrynie amerykańskiej (w wyniku uchybienia terminowi zawiadomienia o zamiarze użycia alibi) nie zakazuje w sposób definitywny powoływania się na alibi. Określa ona tylko warunki procesowe tego dowodu i nie narusza uprawnień oskarżonego zagwarantowanych w konstytucji. Pogląd ten spotykał się z krytyką w postaci orzeczeń innych sądów, gdzie istotę prawa oskarżonego do powoływania i przesłuchiwania stron uznano za jedną z zasad właściwego prowadzenia procesu.

Akcentowano też, że prawo oskarżonego do obrony można podzielić na co najmniej dwa elementy: prawo do wzywiania świadków oraz do składania własnych zeznań (wyjaśnień) przez samego oskarżonego.

W jednym z precedensowych wyroków w sprawie *Alicea v. Ganon*⁶ sąd wyraził następujący pogląd na temat składania wyjaśnień przez oskarżonego. To właśnie oskarżony „(...) ma konstytucyjnie zagwaran-

⁶ 675 F.2d 913 (7th Cir., 1982).

towane prawo do składania zeznań na swoją korzyść, stąd sankcja wykluczenia jego zeznań nie może być utrzymana⁷. W niektórych stanach reguła *notice of alibi* obok zeznań świadków wyklucza również zeznania oskarżonego, odnoszące się do alibi. Sąd stwierdził jednak dalej, iż prawo przedstawienia dowodów przez oskarżonego nie może być ograniczone przez interes państwa, reprezentowany przez oskarżyciela, który zmierza do zwiększenia skuteczności wymiaru sprawiedliwości.

W doktrynie zwraca się również uwagę na możliwość łagodzenia sankcji wynikających z niespełnienia reguły *notice of alibi* poprzez działanie samego sędziego. Sędzia ma większą swobodę w podejmowaniu decyzji, w tym i odstępowania od formalnych reguł procesowych. Taki zakres uprawnień może umożliwić nie tylko ochronę przed wyłączeniem zeznań oskarżonego, ale także zeznań świadków, mogących potwierdzić alibi oskarżonego. Sędzia może również dopuścić później obronę opartą na alibi, gdy w czasie pierwszej rozprawy oskarżony mógł, ale nie powołał się na nią. Jednak przyczyna nie złożenia wniosku powinny być zbadana, bo zwłoka może być uznana za dowód winy oskarżonego.

Wobec złożenia wniosku przez oskarżonego zgodnie z regułą *notice of alibi* nasuwa się pytanie o rozkład ciężaru dowodu odnoszącego się do kwestii spornej dotyczącej przebywania oskarżonego w chwili dokonania przestępstwa. Niektórzy przedstawiciele doktryny stwierdzają, że to właśnie prokurator ma obowiązek ustalić wszystkie elementy zarzucanego oskarżonemu czynu. Jeżeli oskarżony powołuje się na alibi, to i tak ciężar dowodowy spoczywa na prokuratorze – on właśnie musi wykazać, iż oskarżony był na miejscu przestępstwa, jeśli obecność tam oskarżonego ma istotne znaczenie dla skazania. Wystarczy więc, aby oskarżony wywołał wątpliwość dotyczącą swojej obecności w miejscu i czasie popełnienia czynu. Znane jest też stanowisko mówiące, że sam oskarżony musi przedstawić dowody na potwierdzenie własnych twierdzeń mimo obciążenia ciężarem dowodu oskarżyciela⁸.

Obecnie coraz częściej uważa się, iż oskarżyciel ma obowiązek wykazania obecności oskarżonego na miejscu przestępstwa. Oskarżonemu pozostaje jedynie możliwość zaprzeczenia dowodom strony przeciwnej przez przedstawienie kontrargumentów. Obrona nie musi tak

⁷ T. Tomaszewski, *op. cit.*, s. 106.

⁸ R.F. Royal, S.R. Schutt, *The Gentle of Interviewing and Interrogation*, Engelwood 1976, s. 163.

mocno koncentrować się na wykazaniu alibi, jak oskarżenie na udowodnieniu winy oskarżonemu. Wystarczy, by wskazane przez oskarżonego dowody wywołały uzasadnioną wątpliwość co do winy. Zarazem nie jest wymagane, aby alibi było wykazane w sposób kategoriyczny.

Nie można wydać werdyktu opartego na dowodach z alibi, które wywołują wątpliwości co do winy oskarżonego. Z drugiej strony, wymóg ten działa na korzyść oskarżonego, który może zostać uwolniony od winy, jeśli ława przysięgłych nie jest przekonana o prawdomówności świadków potwierdzających alibi. Niepowodzenie w zbudowaniu alibi nie daje jeszcze podstaw do stwierdzenia, iż przebywał on na miejscu przestępstwa, gdyż naruszyłoby to zasadę domniemania niewinności – ustalenia winy oskarżonego ponad wątpliwość. Jeżeli oskarżony wywoła uzasadnioną wątpliwość co do swojej winy, to ława przysięgłych musi uwolnić go od winy.

Uważam, że instytucję alibi w systemie prawa amerykańskiego mimo pewnych wątpliwości należy ocenić pozytywnie.